

ביצוע מחקר שדה בתנאי קונפליקט

אפשר הפסקת אש בבקשה?

יש מחקרים לא מעטים שמבוצעים בתנאים לא תנאים - למשל בעת מלחמה או סכסוך • האם ניתן תמיד לדבוק בכל עקרונות המחקר המדעי, או שמא, בתנאים כאלו, צריך לוותר עליו בכלל? • מדגם "כדור השלג" מציע פתרון לבעיות הנוצרות לעיתים במחקרים המבוצעים בתנאים שאינם אופטימליים • ד"ר ניסים כהן ממליץ על כך, ומסביר גם מדוע הישראלים הם בעלי ניסיון רב מִשָּׁל אחרים במחקרים מסוג זה

« ד"ר ניסים כהן

שאלה רחבה הנפוצה בספרות המחקר עניינה הוואת-קפותו של מחקר הנערך בתנאים שאינם אופטימליים. מצד אחד, בספרות מינהל העסקים, כמו בכל ספרות מחקרית אחרת, קיימת הדרישה כי המחקר יעמוד בסט-נדרטים של מחקר מדעי: עליו להיות שיטתי, כזה שניתן לשחזרו, אמין ותקף. במילים אחרות, מחקר מדעי חייב להתנהל באופן המאפשר לאחרים הן לסמוך עליו והן לשחזר את תוצאותיו. מצד אחר, ישנם מקרים רבים בתחומי המחקר החברתי שבהם, בשל אילוצים שונים, לא ניתן לדבוק בעקרונות אלה של מחקר מדעי. האם רצוי לוותר על הניסיון לשפר את הבנתנו לגבי מקרים אלה בגלל העדר תנאים אופטימליים? ודאי שלא.

ביצוע מחקר בסביבת קונפליקט הוא לרוב אתגר גדול, בהתחשב ברגישויות הרבות, וכן בחוסר האמון ובחשדנות המאפיינים לרוב את אוכלוסיית המחקר. אתגרים אלו מצביעים קשיים בכל האמור בנגישות הנתונים, ניתוחם, פירושם והצגתם. אתגרים אלו משפיעים על כל חוקר בסביבת סכסוך, אך הם בולטים במיוחד כאשר הוא או היא מזוהה עם אחד הצדדים המעוררים בו. למרות הספרות הענפה במדעי הרוח והחבר-ההעוסקת בקונפליקטים לאומיים, אתניים ואחרים, טרם נחקרו בצורה שיטתית ההיבטים המתודולוגיים של עבודות-שדה בסביבת קונפליקט.

לפני כשנה פרסמתי יחד עם עמיתתי, ד"ר תמר אריאלי, מאמר אשר נולד מתוך התנסויותינו בחקר

מקרים בסביבת סכסוך, ומתמקד בנושא זה. לידתו של המאמר טמונה בעובדה שכל אחד מאיתנו, בנפרד, התנסה בתכנון וביצוע של מחקר בסביבת סכסוך.

קשיים בגיוס מרואיינים בסביבת סכסוך

מחקרים אלה היו שונים ומגוונים, והתבססו על תחומי ידע שונים. הם כללו הערכה גיאו-פוליטית של יוזמות גבול ישראליות-פלסטיניות בעקבות תהליך אוסלו, וגם ניתוח גיאו-פוליטי של גבול ישראל-ירדן והערכת התפתחות שיתוף הפעולה משני צידי הגבול מאז הסכם השלום הישראלי-ירדני, שאותם ערכה ד"ר אריאלי, וכן מחקר שטח פוליטי עלחוסר המעורבות של קהילות עסקים פלסטיניות וירדניות בקידום תהליך השלום עם ישראל, שאותו ערכתי יחד עם ד"ר גיא בן פורת. למרות שעבודתנו המחקרית צמחה מתחומי ידע שונים, פגשנו בהיבטים ובאתגרים משותפים במחקר השדה שלנו בסביבות שונות בהן היה הסכסוך המאפיין המרכזי.

מחקר חברתי בסביבה של סכסוך בין-קבוצתי כרוך במספר אתגרים מתודולוגיים. אתגרים אלו מקרינים על מטלות החוקר בכל הנוגע לזיהוי אוכלוסיית המחקר, מיפוי תפיסות אישיות ביחס לסכסוך, ביסוס בקיאות ביחס לצרכים, לשאיפות ולדאגות של אוכלוסיית המחקר האנושית, והערכת המידע המתקבל. למשל, הקשיים העיקריים בגיוס מרואיינים בסביבתסכסוך נעוצים במחסור במידע(את מי ראוי לראיין), בחוסר מידע מערכתי (בזרות ארגונית ביחס לארגון נחקר),

**ביצוע מחקר
בסביבת קונפליקט
הוא לרוב אתגר
גדול, בהתחשב
ברגישויות
הרבות וכן בחוסר
האמון והחשדנות
המאפיינים לרוב
את אוכלוסיית
המחקר. אתגרים
אלו מצביעים
קשיים בכל האמור
בנגישות הנתונים,
ניתוחם, פירושם
והצגתם**

«

מעצם הגדרתו כמתודולוגיה מחברת ומקשרת, אשר משתמשת ברשתות החברתיות של מרואיינים כדי להרחיב את מעגל קשריו הפוטנציאליים של החוקר. במסגרת מדגם כדור-השלג יכול החוקר, שהוא גורם זר לאוכלוסיית המחקר, להתחיל במחקר באמצעות מגע עם מאגר קטן של משתפי-פעולה, ואפילו עם נחקר בודד. למרות נטייתן של קבוצות בסביבת סכסוך להיות מאוחדות, מגוננות, ולכן סגורות באופן יחסי בפני זרים, הרי שכאיש-קשר הזוכה לאמון של אדם מוכר מצליח החוקר להתוודע לאנשים נוספים, שגם הם סבורים כי ניתן לתת בו אמון במידת-מה. עקב כך, אנשים חדשים שאיתם נוצר מגע מספקים גם הם שמות של אנשים נוספים, וכך מקבל החוקר גישה למעגלים חברתיים שאלמלא כן היו סגורים או בלתי-חדירים עבורו.

מאמרנו זה רחוק מלהציג את הפוטנציאל הגדול של התובנות ביחס לניהול מחקר בתנאי קונפליקט. במיוחד נכון הדבר לגבי מי שחוקרים תופעות שונות משלנו, וכאלו שהסתמכו על מתודולוגיות שונות מאלו שאימצנו. אנו במחקרנו. לפיכך, נותר עוד מקום רב להתפתחות המחקר בנושא חשוב זה.

אצלנו, החוקרים הישראליים אשר חווים את הקונפליקט (אם תרצו, קונפליקטים שונים), הקשור במיקומו ובפועלנו במזרח התיכון, הצטברו ידע וניסיון מעשי רב בנושא זה. ידע זה אינו קיים במקומות שונים ורבים אחרים בעולם. לפיכך, ראוי שיותר ויותר חוקרים ישראליים יוצלו את ניסיונם העשיר על מנת לסייע לבניית הידע בכל הקשור לביצוע מחקר בתנאי קונפליקט.

בהבדלי תרבות (לדוגמא, מחסום שפה), באילוצים חוקיים, פוליטיים ואידיאולוגיים (לדוגמא, הגבלות המגע עם זרים), בנגישות טכנית (כגון בעיות הנובעות מהגבלות תנועה), וחשבוניסלא פחות מכל אלה - בפחד ובחוסר-אמון.

כל אלה, וכן נושאים טכניים ואתיים אחרים, הם הסיבה לכך שדווקא ארצות החוות את התהפוכות הפוליטיות החדות ביותר הן אלה הנחקרות פחות במונחים של מחקר-שדה מעמיק.

כמענה להתמודדות עם האתגרים שמציבה סביבת קונפליקט אנו מציעים את השימוש במדגם כדור-השלג. היעילות בשימוש במתודה זו הוכרה בספרות כמובהקת במיגוון מקרים, בעיקר כאלו העוסקים במחקר הנערך ב"חברות שוליים".

טענתנו היא, שבסביבת סכסוך, האוכלוסייה כולה הופכת במידת-מה ל"חברת-שוליים", והופכת בכך ל"חבויה" וכמעט בלתי-נגישה עבור החוקר החיצוני. לפיכך, בנוסף ליעילות המתודה בתנאים אלו, הרי שלא פעם מתברר, כי מדגם כדור-השלג עשוי להכריע בין ניהול מחקר בכפוף לאילוצים של סביבת קונפליקט לבין ביטולו של המחקר בפועל.

אנשים חדשים מספקים שמות נוספים

מדגם כדור-השלג מציע מענה לבעיית חוסר האמון: הוא מאפשר לחוקר לחדור אל תוך אוכלוסיית המחקר, ועל אף מעורבותה של אוכלוסייה זו בסכסוך- לגייס שיתוף פעולה, הן במישור הקוגניטיבי והן במישור הרגשי. יכולתו של מדגם כדור-השלג לממש מטרות אלה נובעת

הקשיים העיקריים בגיוס מרואיינים בסביבת סכסוך נעוצים במחסור במידע את מי ראוי לראיין, בבורות ארגונית, בהבדלי תרבות כמו מחסום שפה, באילוצים פוליטיים ואידיאולוגיים, בנגישות טכנית, וכן בפחד ובחוסר אמון